

DIATEESIN ONGELMISTOSTA SUOMEN KIELESSÄ*

ROBERT BIELECKI

1. Johdanto.

Tähän asti ei vielä ole ehdotettu diateesin teoriaa, joka käsittäisi suomen kielen diateettisten ilmiöitten eheyttä yhden yhtenäisen järjestelmän puitteissa. Diateesin käsitettä, kuitenkin, tähän kieleen sovellettuna on tarkasteltu yhä useammin viime aikoina. Sellaiset arvokkaat analyysit kuten: *Onko suomessa passiivia* (Shore 1986) tai *Ergatiivisuutta suomessa* (Itkonen 1974) heijastavat mielestäni diateesin ongelmien vain eräitä Aspekteja suomen kielessä. Karlssonin mukaan sellaiset termit kuten: pääluokka, diateesi ja genus verbi ovat synonyymejä (1994: 98). Tässä haluaisin esittää toisesta näkökulmasta suomen kielen diateesin kategoriaa erään teorian perusteella, joka osoittautunee tähän tarkoitukseen adekvaattiseksi. Koska ädinkieleni on puola, ja on ennustettavissa, että tällä artikkelilla voi olla glottodidaktisia sovelluksia suomen kieltä opiskeleville puolalaisille opiskelijoille, annan suomenkielisille lauseille puolankieliset käännökset. Valitettavasti tässä lyhyessä artikkelissa en pyri ongelman kokonaiseen käsittelyyn, vaikka minun aikomukseni on mennä tähän suuntaan lähitulevaisuudessa.

2. Teoreettisia perusteita.

Tämän artikkelin tavoitteena on Bańczerowskin (1993) hahmottaman ja täydellisemmässä muodossa luennoillaan esittämän diateesin yleisen teorian soveltaminen suomen kieleen. B:n mukaan kielitiede ei ole vielä kyennyt tarjoamaan tyydyttävää ja yhtenäistä teoriaa, joka olisi tarpeeksi perinpohjainen ja yleinen luonnollisessa kielessä

* Haluan kiittää Merja Eklundia, suomen kielen lehtoria Poznańin yliopistossa, tämän työni kielellisen asun korjaamisesta. Kaikista mahdollisista virheistä vastaan tietenkin itse.

esiintyvien diateettisten ilmiöiden eheyden kuvaamiseen ja selittämiseen (Bańcerowski 1993: 17). Teoriat ja eri lähestymistavat diateesin teoriaan, joita voi tavata tähän asti, eivät usein osoita muodollista täsmällisyyttä, vaikka ne ovat arvokkaita yrityksiä. Epäselvän ja ambivalenttisen termistön sekä epätarkasti formuloitujen määritelmien että väitteiden käyttö (mainitsematta peruskäsitteitten ja määriteltävien termien erottamisen puutetta) on aika yleinen käytäntö. Diateesi kuuluu epäilemättä monimutkaisimpiin kielellisiin kategorioihin. Vain sellainen teoria, jolla on riittävä täsmällisyyden aste, voi tehokkaasti ohjata diateettista tutkimusta, eli voi auttaa diateettisia järjestelmiä kuvaavien vastaavien mallien rakentamisessa tarkasteltavana olevassa luonnollisessa kielessä. B:n mukaan esitetään diateesin vaatimuksia, koska näyttää siltä, että nämä vaatimukset pätevät diateesissa:

- va 1) Diateesi on lauseiden ja desentiaalisten fraasien ominaisuus.
- va 2) Lauseet designoivat (eli tarkoittavat) tapahtumia ja signifikoivat (eli merkitsevät) tapahtumien eräitä kategorioita (ominaisuuksia).
- va 3) Jokainen lause on diateettisen muodon toteuttuminen.
- va 4) Diateettinen muoto edustaa saman diateettisen tyyppin kaikkia lauseita merkityksensä ja kanavaansa spesifioimalla.
- va 5) Diateettinen signifiikaatio on tapahtumien eräs ryhmittäminen.
- va 6) Diateettinen kanava, subsentiaalisten diateettisten kategorioiden syntakisena organisaationa, spesifioi (määrää) verbin pääluokan ja nominin sijan.
- va 7) Diateesin yleinen teoria johtaa lauseiden diateettisaatioon ja diateettisten muotojen sententiaalisaatioon.

Näyttää siltä, että diateesia varten tapahtuman käsitys osoittautuu ehdottoman välttämättömäksi. Tapahtumat ovat ulkokielisen todellisuuden luomuksia. Tapahtumat voi käsittää erään luokan osanottajista koostuvina objekteina ja niitä sitovina relaatioina. Kaikessa tapahtumassa siis voi erottaa partisipanteja ja vähintään yhden partisipanttien välisen relaation. Kuten edellä todettiin, kielen lauseet designoivat tapahtumia ja signifikoivat tapahtumien eräitä kategorioita. Samaa tapahtumaa voi katsoa eri näkökulmista. Saman tapahtuman erilainen katsominen antaa mahdollisuuden sen designoimiseen lauseilla, joilla on eri rakenne, mutta jotka säilyttävät saman merkityksen. Joukko lauseita ja desentiaalisia fraaseja, jotka designoivat samaa tapahtumaa voidaan nimittää lauseen paradigmaksi, joka määrittiin diateesin suhteessa. Lauseiden, jotka kuuluvat samaan paradigmaan, täytyy noudattaa tarkkaan määrätettyjä ehtoja. Bańcerowskin teorian mukaan diateesin kategoria näyttää olevan taivutuksen laajentaminen sanojen morfologiasta lauseisiin. Diateesia siis voi pitää lauseiden taivutuksena (vrt. Bańcerowski 1998: 8, 1999a: 484; 1999b:6).

Tapahtumien rakenne ja ominaisuudet heijastuvat diateettisissa merkityksissä. Samaan paradigmaan kuuluvat lauseet ja desentiaaliset fraasit, mikäli ne eivät ole defektiivisiä,

signifikoivat saman diateettisen merkityksen. Diateettinen merkitys voidaan ymmärtää lauseiden ja desentiaalisten fraasien ominaisuutena. On selvä, että jokainen diateettinen merkitys spesifioi (määrää) lauseiden ja syntagmien vastaavan kategorian. Diateettinen merkitys rakennetaan subsentiaalisista merkityksistä, jotka ovat partisipanttien kategorioita ja tapahtumissa esiintyviä relaatioita. Sama merkitys voi toteutua eri kanavilla.

Tavoitteenani on näyttää, miten diateesin kategorian katkelma muodostuu suomen kielen esittämässani lauseissa. Lauseilla, jotka designoivat todellisuuden tapahtumia, voi olla erilaisia diateettisia muotoja. Kielessä on olemassa sellaisia keinoja todellisuuden kuvaamiseen, jotta sama tapahtuma voitaisiin käsittää eri tavoin. Ensinnäkin haluaisin panna merkille eri merkityksiä, jotka antavat hyvän perustan kauempaan tutkimukseeni. Diateesin kategorian puitteissa toimii yhdessä kolme kategorialajia: semanttiset, syntaktiset ja morfosyntaktiset kategoriat, tahtoo sanoa:

- (i) Joukko semanttisia kategorioita sisältää seuraavia alakategorioita: agentti, patientti, transitiifikaatio, emitori, reseptori, emifikatori, kausatori, konsekutori, kausatifiikaatio, mutatori, resultatori, mutatiifikaatio, jne...
- (ii) Joukko syntaktisia kategorioita sisältää seuraavia alakategorioita: subjekti, objekti, attribuutti, predikaatti, adverbiaali
- (iii) Joukko morfosyntaktisia kategorioita sisältää seuraavia alakategorioita: nominatiivi, akkusatiivi, partitiivi, dativi, verbum finitum, verbum aktivum, verbum passivum, jne...

Morfosyntaktiset kategoriat johtuvat semanttisten ja syntaktisten kategorioiden yhteispeleistä. Tässä artikkelissa nimitän niitä pinnallisiksi sijoiksi. Ne tapahtumat, jotka ovat tavattavissa sekä fyysisessä että mentaalissa todellisuudessa, voi ryhmittää diateesin merkitysten suhteessa:

3. Transitivum.

Tässä kappaleessa pyrin hahmottamaan transitiivisuuden yleistä mallia. Kielitieteellisessä kirjallisuudessa transitivum kategoria sidotaan suoraan verbiin. Polański sanoo, että kapeammassa mielessä transitivumiksi nimitetään verbiä, joka vaatii määritettä ja joka sallii aktiivisen pääluokan lauseiden transformation passiiviseen pääluokkaan (siis etukäteen oletetaan, että kielessä on olemassa passiivinen transformatio (Polański 1995, 91)). Laajemmassa, semanttisessa mielessä, Polańskin mukaan transitivumiksi voi nimittää verbiä, joka vaatii määritettä huolimatta siitä, millaisen muodon avulla tämä määritte lauseessa toteutuu.

Lähestymistapamme puitteissa transitivum sisältää:

- (i) transitiiivista merkitystä
- (ii) ja transitiiivisuuden kategorian

Transitiivinen merkitys taas ymmärretään tässä joukkona, jonka elementit ovat seuraavia alamerkityksiä:

- (i) agentti
- (ii) patientti
- (iii) transitifikaattori

Jokainen näistä alamerkityksistä signifikoidaan vastaavien sanojen avulla. Kukin alamerkityksen signifikoimia sanoja nimitetään tämän alamerkityksen spesifisioimaksi kategoriaksi. Tämän mukaan agentin kategoria määritellään joukkona kaikkia sanoja, jotka signifikoivat agentin alamerkitystä. Samaan tapaan voi määritellä patientin ja transitifikaattorin kategorian. Kun meillä nyt on käytettävissämme transitiivinen merkitys, voimme määritellä transitiivisuuden kategorian joukkona kaikkia lauseita ja desententiaalisia fraaseja, jotka signifikoivat transitiivista merkitystä.

Transitiivinen merkitys joutuu, kuin muutkin merkitykset, kahden operation alaiseksi:

- (i) syntaktisen organisaation ja
- (ii) morfosyntaktisen representaation alaiseksi

Ensimmäinen johtaa niin sanottuun merkityksen **diateettiseen kanavointiin** ja toinen sen alamerkitysten ilmaisuun sijan ja genusverbin vastaavien kategorioiden avulla.

Tässä oletetaan, että (elollisuudesta tai elottomuudesta huolimatta) transitiivinen merkitys heijastaa jonkin partisipantin toiminnan kohdistuvan johonkin toiseen partisipanttiin. (Ikola 1968: 275) Tähän merkitykseen osallistuu siis kaksi osallistajaa. Toinen on yksimerkityksisesti aktiivinen ja toinen on passiivinen, joka on toiminnan kohde tai tulos. (Nyt otan huomioon vain kielioppillisia ilmaisukeinoja, koska on olemassa sellaisia lauseita, joissa agentti on mieluummin passiivinen ja patientti on mieluummin aktiivinen, esim.: *Minä kuuntelen sinua*. Tässä nähdään ristiriitaisuutta kieliopin ja leksikan välillä). Transitiivisessa merkityksessä erotetaan myös operatio, jota voitaisiin nimittää transiitivikaatioksi. Pinnallisessa rakenteessa (tässä termillä 'pinnallinen rakenne' ymmärretään kategorioita, joita välittömästi sidotaan morfosyntaktisiin kategorioihin) transiitivikaatiota edustaa transitiivinen verbi. Tässä siis transitivumilla ymmärretään koko lausetta eikä vain verbiä. Transitivum erottaa lauseiden paljoudesta niitä lauseita, jotka tarkoittavat transitiivista merkitystä. Ei se sano, miten annettu lause toteutuu. Transitiivisessa

merkityksessä, niin kuin muissakin merkityksissä voi erottaa erilaisia **diateettisia kanavia**, jotka voi ymmärtää reseptinä, miten järjestetään lauseen pinnallista muotoa, eli kanava ilmaisee diateettisen merkityksen pinnallista toteutumista. On selvää, että jokaista annettua diateettista merkitystä signifiikoiva lause on jo etukäteen 'pantu' johonkin diateettiseen kanavaan. Alempana oleva taulukko näyttää, miten voi kombinoida semanttiset kategoriat syntaktisten kanssa transitiivisessa merkityksessä ja millaiset kanavat voidaan luoda siitä (Alempana olevassa taulukossa semanttisten kategorioiden esitetty asettaminen on vain ehdotus, voi nimittäin olla kieliä, joissa niiden asettaminen olisi toisenlainen. Sitä paitsi alempana oleva taulukko erittelee vain eräitä mahdollisia diateettisia kanavia)

Transitiivista merkitystä varten ovat tärkeitä seuraavat syntaktiset, semanttiset ja morfosyntaktiset kategoriat:

syntaktiset = {subjekti, objekti, adverbiaali, predikaatti, attribuutti}

semanttiset = {agentti, patientti, transitifikaattori}

morfosyntaktiset = {nominatiivi, akkusatiivi¹, akkusattivi², partitiivi, genetiivi, verbum aktivum, verbum indefinitum, verbum passivum}

Alla olevan taulukon tehtävänä on antaa perusta diatettisten ilmiöitten analyysiin.

Syntaktiset kategoriat / kanavat:	Su	Od	Atr	Cir	Pred.
Aktiivinen	Agentti	Patientti			transitifikaattori
Passiivinen	patientti			(agentti)	transitifikaattori
Persoonaton		Patientti		(agentti)	transitifikaattori
Aktiivis-transitifikatoorinen	transitifikaattori		patientti		

Käytetyillä lyhenteillä on seuraavat sisällöt:

Su – lauseen subjekti

Od – lauseen 'välitön' objekti

Cir – (circumstantia) – lauseen adverbiaali

Pred. – predikaatti

Atr – attribuutti

Paksu linja erottaa toisistaan sententiaalisia ja desententiaalisia kanavia. (Desententiaalinen on tässä aktiivis-transitifiikaattorinen kanava)

Ennen kuin tartun suomenkielisen aineiston analyysiin haluan esittää Shoren päätelmän, että suomen kielessä ei ole havaittavissa sellaista oppositiota kuten taulukossa nähtävä aktiivi / passiivi vain aktiivi / persoonaton. Sillä ilmiöllä, jota nimitetään *passiiviksi*, on suomessa täysin eri luonne, kuin esimerkiksi puolalaisella tai englantilaisella passiivilla. Tässä artikkelissa perinteellisen suomenkielisen 'passiivin' muodon nimityksenä käytän Shoren ehdottamaa 'indefiniitti'-termiä. Latinalaisen perinteen mukaan aktiivissa agentti on lauseen subjekti ja patientti on lauseen objekti. Passiivissa tämä järjestys muutetaan, patientti tulee lauseen subjektiksi, agentti taas on passiivissa lauseen adverbiaali, jota usein johdetaan prepositon avulla. Alempana käytetään puolan- ja englanninkielisiä esimerkkejä:

<i>Uczeń czyta książkę.</i>	<i>A student is reading a book</i>	'Oppilas lukee kirjaa.'
<i>Książka jest czytana przez ucznia.</i>	<i>The book is being read by a student.</i>	'*Kirjaa luetaan oppilaalla'. 'Kirja on oppilaan lukema.'

(puolan- ja englanninkieliset esimerkit tapahtuvat nykyhetkessä, sellaisen muodon suora käänös suomeksi ei siis ole mahdollista. 'Kirja on oppilaan lukema' käänös vain tarkentaa esimerkkien merkitystä suomalaisille.)

puola:			
semanttiset kategoriat:	<i>Uczeń</i>	<i>czyta</i>	<i>książkę.</i>
syntakiset kategoriat:	agentti	agenttiivis-transitifiikaattori	patientti
morfosyntaktiset kategoriat:	subjekti	predikaatti	objekti
	nominatiivi	verbum finitum	akkusatiivi
semanttiset kategoriat:	<i>Książka</i>	<i>jest czytana</i>	<i>przez ucznia.</i>
syntakiset kategoriat:	patientti	passiivis-transitifiikaattori	agentti
morfosyntaktiset kategoriat:	subjekti	predikaatti	adverbiaali
	nominatiivi	verbum finitum	prepositio + akkusatiivi = perlatiivi
englanti:			
semanttiset kategoriat:	<i>A student</i>	<i>is reading</i>	<i>a book.</i>
syntakiset kategoriat:	agentti	agenttiivis-transitifikatori	patientti
	subjekti	predikaatti	objekti
semanttiset kategoriat:	<i>The book</i>	<i>is being read</i>	<i>by a student.</i>
syntakiset kategoriat:	patientti	predikaatti	agentti
	subjekti	passiivis-transitifikatori	adverbiaali

Suomen kielessä latinalaisen perinteen mukaan ymmärrettyä passiivista rakennetta ei ole olemassa. Agentti niin sanotussa suomen "passiivissa" ei voi esiintyä subjektin positiossa eikä usein esiinny lauseessa (vain *taholta*, *toimesta* postpositiojen kanssa), on sanottava kuitenkin, että *-i(t)-V-Vn* johtimessa tai on + *-i(t)u(y)* perifrastisessa rakenteessa piilee kuitenkin jokin aktantti. Suomenkielisistä teksteistä voi päätellä, että sellaiset subjektittomat lauseet voi korvata aktiivisessa pääluokassa ennimmäkseen sellaisilla lauseilla, joissa agenttina on jokin inhimillinen agentti, esim:

Orja tappoi armottoman herransa. → Armoton herra tapettiin.
'Niewolnik zabił swego okrutnego pana. → Zabito okrutnego pana.'

'→' nuoli tarkoittaa lauseen transformaatiota joksikin muuksi lauseeksi.

Tässä tapauksessa syystä tai toisesta ei haluta sanoa, kuka on tappanut armottoman herran, mutta suomalaiset tietävät, että se voi olla joku ihminen. Sellainen modulatio seuravassa lauseessa ei olisi mahdollinen ilman erityistä kontekstuaalista tukea, esim:

* *Käärme tappoi miehen. → Mies tapettiin.*
'Wąż zabił mężczyznę. → Mężczyznę zabito.'

(Viimeinen tulkinta voi kyllä esiintyä, mutta se on kovin harvinaista (Shore))

Suomessa tavataan mieluummin niin sanottu persoonaton pääluokka, jossa subjektin positio ei ole varattuna, mutta sekä patientti, että agentti voivat esiintyä lauseissa (patientti kuten lauseen objekti ja agentti joskus kuten lauseen adverbiaali). Seuraavien esimerkkien avulla haluaisin analysoida suomalaista transitivista merkitystä. Esimerkkejä valitessa olen kiinnittänyt huomion siihen, että missään lauseessa ei olisi enempää sanoja, kuin koko sarakkeen ensimmäisessä lauseessa. (Joskus voi esiintyä jokin lisämerkitys, esimerkiksi modaallinen merkitys, mutta se ei tuo leksikaallista merkitystä). Tässä aion analysoida kaksi transitivista lauseparadigmaa:

1.

(i)	<i>Miehet rakentavat talon.</i>	'Mężczyźni wybudują dom.'
(ii)	<i>Miehet rakentavat taloa.</i>	'Mężczyźni budują dom.'
(iii)	<i>Miehet ovat rakentamassa taloa.</i>	'Mężczyźni budują dom / są w trakcie budowania domu.'
(iv)	<i>Miesten täytyy / pitää / tulee rakentaa talo.</i>	'Mężczyźni muszą wybudować dom.'
(v)	<i>Miesten on rakennettava talo.</i>	'Mężczyźni muszą wybudować dom.'
(vi)	<i>Miesten täytyy rakentaa taloa.</i>	'Mężczyźni muszą budować dom.'
(vii)	<i>Miesten ei tarvitse rakentaa taloa.</i>	'Mężczyźni nie muszą wybudować domu.'
(viii)	<i>Talo rakennetaan. ≈</i>	'Dom będzie wybudowany. Dom wybuduje się.'

- (ix) *Taloo rakennetaan.* ≈ 'Dom jest budowany. Dom buduje się.'
- (x) *Talo rakennettiin miesten toimesta / ? taholta.* '*Dom wybudowano przez mężczyzn.'
- (xi) *Taloo rakennettiin miesten toimesta / ? taholta.* '*Dom budowano przez mężczyzn.'
- (xii) *Talo on rakennettu miesten toimesta / ? taholta.* 'Dom został wybudowany przez mężczyzn.'
- (xiii) *Miesten rakentama talo (on kaunis)* 'Dom wybudowany przez mężczyzn (jest ładny).'
- (xiv) *Miesten toimesta / taholta rakennettu talo...* 'Dom wybudowany przez mężczyzn...'
- (xv) *Talo on miesten rakentama.* 'Dom został wybudowany przez mężczyzn. Dom jest budowlą mężczyzn.'
- (xvi) *Talo on rakenteilla* 'Dom jest budowany / w trakcie budowania.'
- (xvii) **Talo on rakenteilla miesten toimesta / taholta* '*Dom jest w trakcie budowania przez mężczyzn.'
- (xviii) *Taloo rakentavat miehet...* 'Mężczyźni budujący dom...'
- (xix) *Talon rakentaneet miehet...* 'Mężczyźni, którzy wybudowali dom...'
- (xx) *Talo on rakennettavissa.* 'Dom może być (wy)budowany.'
- (xxi) *Talo ei ole miesten toimesta rakennettavissa (vaan kunnan).* 'Dom nie może być wybudowany przez mężczyzn (lecz przez gminę).'
- (xxii) **Talo on rakentamattomissa.* 'Dom nie może być wybudowany.'
- (xxiii) *Talo on rakennettavana.* 'Dom jest budowany. * Dom jest w trakcie bycia budowanym.'
- (xxiv) *Talon rakentaminen...* 'Budowanie domu...'
- (xxv) *Talon rakentaminen (kävi) miehiltä (nopeasti).* 'Budowanie domu przez mężczyzn szło (szybko).'

2.

- (i) *Hallitus julkaisi lakiehdotuksen.* 'Rząd opublikował propozycję ustawy.'
- (ii) *Lakiehdotus julkaistiin hallituksen toimesta.* '*Propozycję ustawy opublikowano przez rząd.'
- (iii) *Lakiehdotus on julkaistu.* 'Propozycję ustawy opublikowano.'
- (iv) *Hallituksen toimesta julkaistu lakiehdotus (on virheellinen)* 'Propozycja ustawy opublikowana przez rząd (jest błędna).'
- (v) *Hallituksen julkaisema lakiehdotus...* 'Propozycja ustawy opublikowana przez rząd.'
- (vi) *Lakiehdotus on hallituksen julkaisema.* 'Propozycja ustawy została

- (vii) *Lakiehdotus on julkaistavissa.* 'opublikowana przez rząd. Propozycja ustawy jest publikacją rządu.'
- (viii) *Lakiehdotus on julkaistavana.* 'Można opublikować propozycję ustawy.'
- (ix) *Lakiehdotuksen julkaiseminen...* 'Propozycja ustawy jest publikowana. * Propozycja ustawy jest w trakcie bycia publikowanym.'
- (x) *Lakiehdotuksen julkaiseminen (kävi) hallitukselta (määrätyssä määräpäivässä).* 'Opublikowanie propozycji ustawy przez rząd zaszło w (ustalonym terminie).'

Lauseet *Miehet rakentavat talon / taloo, Miehet ovat rakentamassa taloa* ja *Hallitus julkaisi lakiehdotuksen* ovat **aktiivisessa diateetisessä kanavassa**. Agentit ovat nominatiivissa ja patientti on joko akkusatiivissa tai partitiivissa (siis objektin sijoissa). *Miesten täytyy rakentaa talo ja Miesten ei tarvitse rakentaa taloa* ovat lauseita, jotka ilmaisevat pakkoa, tällaisissa rakenteissa 'täytyy, pitää ja tulee' verbit esiintyvät vain yhdessä persoonassa (yksikön kolmannessa). Näiden lauseiden agentti esiintyy genetiivissä, objekti jos se käsitetään kokonaisuutena, esiintyy nominatiivimuotoisessa akkusatiivissa, jos se käsitetään osittaisena objektina, se esiintyy partitiivissa. Kielteisissä lauseissa se esiintyy aina partitiivissa.

Sitten pohditaan seruravat esimerkit: *Talo(a) rakennetaan, rakennettiin, Talo on rakennettu (miesten toimesta, taholta)*. Ne lauseet edustavat **persoonatonta kanavaa**. Täytyy huomata, että tällaisissa rakenteissa objekti usein esiintyy pääteettömässä akkusatiivissa (*Talo rakennettiin*), eli toisessa akusatiivissa (akk²). Suomalaiset kielentieteilijät taipuvat siihen vakaumukseen, että *talo* sana on akkusatiivissa, koska esimerkiksi, tämän lauseen kielto, osoittaa, että *talo* sana on lauseen objekti eikä subjektin, esim:

Taloo ei rakennettu. 'Domu nie wybudowano'.

On olemassa myös toinen 'testi', jonka avulla voi osoittaa, että tällaisissa rakenteissa nominatiivimuotoinen sana on objekti. Persoonapronomineilla ja *kuka* kysymyspronominilla on oma akkusatiivipäätte, joka poikkeaa suomalaisten sanojen enemmistössä esiintyvistä *-n* loppulisesta akkusatiivista, se on nimittäin *-t* päätte, esimerkiksi:

Nominatiivi	Genetiivi	akusatiivi
Minä	Minun	minut
Sinä	Sinun	sinut
Hän	Hänen	hänet
Me	Meidän	meidät
Te	Teidän	teidät
He	Heidän	heidät
kuka?	Kenen?	kenet?

Näen tämän rakennuksen. Tämä rakennus nähdään. (tämän rakennuksen – akk¹, tämä rakennus – akk²)

Näen tämän miehen. Tämä mies nähdään. (tämän miehen – akk¹, tämä mies – akk²)

Näen hänet. Hänet nähdään. (hänet – akk.)

Ylempänä olevissa rakenteissa agentti voi esiintyä, mutta se ei ole luonteva (korkeintaan puhekielessä). Agentti voidaan usein johtaa lauseeseen *taholta* tai *toimesta* postpositioiden avulla. Sellainen käyttö on kuitenkin ominainen vain virallisessa kielessä.

Fraasit: *Miesten rakentama talo*, *Hallituksen julkaisema lakiehdotus* ovat desententiallisia. Desententialiset fraasit ovat lauseiden johtimia ja tietyssä merkityksessä tuntuu olevan oikeutettua se, että puhutaan subjektista tai objektista. Niissä esiintyvät *-ma*, *-mä* loppuiset agenttipartisiipit mahdollistavat agentin esiintymistä lauseen leksikaalisessa muodossa, mutta on mainittava, että sellaisella lausekkeella, ei ole lauseen muotoa eikä voi aina sanoa, että patientti, joka sellaisissa rakenteissa on fraasin päätetön jäsen, on tämän fraasin subjekti, koska se voi olla mikä lauseenjäsen tahansa, esim:

Emme näe miesten rakentamaa taloa. 'Nie widzimy domu zbudowanego przez mężczyzn.'

Kiistelemme hallituksen julkaisemasta lakiehdotuksesta. 'Spieramy się o propozycję ustawy opublikowaną przez rząd.'

Siitä huolimatta, mitä sanoin aiemmin, agenttipartisiipin avulla voi 'saavuttaa' sellaisen lauseen, jossa patientti on subjektin positiossa ja agentti voi myös esiintyä lauseessa eikä se tunnu epäluontevalta, esim:

Miesten rakentama talo on suuri. 'Dom wybudowany przez mężczyzn jest duży.'

Tämä talo on miesten rakentama. 'Ten dom został wybudowany przez mężczyzn.'

Agentti esiintyy tällaisissa rakenteissa genetiivissä ja se on attribuutti.

Mietitään nyt *-t(t)avissa*, *-t(t)ävissä* loppuiset partisiipit, jotka ilmaisevat mahdollisuutta. Lauseen patientti varaa kiistattomasti subjektin position, agentti voi esiintyä *toimesta* tai *taholta* postpositioiden kanssa (tässä nimitän sellaisia rakenteita **passiivis-modaaliseksi kanavaksi**) esim:

Jotkut voivat rakentaa talon. → *Talo on rakennettavissa.*

'Ktoś może wybudować dom. → Dom może być wybudowany.'

Talo ei ole rakennettavissa. 'Dom nie może być wybudowany.'

Talot eivät ole rakennettavissa. 'Domy nie mogą być wybudowane.'

Talo ei ole miesten toimesta rakennettavissa 'Dom nie może być wybudowany przez mężczyzn lecz przez gminę.'

Se tosiaan, että kielteisessä muodossa *talo* säilyttää nominatiivinmuotoisuutensa, ja monikossa verbi esiintyy monikossakin, on todiste siihen, että *talo* on lauseen subjekti.

Pohditaan nyt *-eilla*, *-eillä* loppuisia muotoja, joita ei voi käyttää kaikkien verbien kanssa. Tällaiset rakenteet edustavat niin sanottuja ergatiivisiä rakenteita suomen kielessä (Itkonen 1974: 382). Niiden käyttöpiiri ei ole niin selvä eikä esimerkiksi voi sanoa, että **Lakiehdotus on julkaisella*. Itkonen sanoo, että tällaiset rakenteet kuuluvat suomen kielen periferisiin ergatiivisiin rakenteihin, koska niiden käytön mahdollisuus rajoittuu vain sellaisiin rakenteisiin, joiden NP-nä on transitivisen lauseen objekti tai intransitiivisen lauseen subjekti. Tässä en puhu enempää Itkonen mukaisesta suomalaisesta ergatiivisuudesta. Tämän kanavan koenimenä voisi käyttää termiä **pseudoergatiivinen kanava**.

Suomen kielessä transitivisessa merkityksessä predikaatin sijoittaminen subjektin positioon on kyllä mahdollista (**aktiivis-transitifkattooriseksi** nimitämässäni **kanavassa**):

Talon rakentaminen. 'Budowanie domu.'

Lakiehdotuksen julkaiseminen. 'Publikowanie propozycji ustawy.'

Verbi esiintyy tässä *-minen* loppuisessa muodossa, eli verbalisubstatiivin muodossa, patientti esiintyy genetiivissä (agentti ei voi esiintyä samassa syntagmassa). On otettava huomioon, että tällaiset fraasit ovat desententiallisia fraaseja, eli voidaan vain olettaa, että

verbaalisubstantiivi on fraasin subjekti. Tilanne on siis samanlainen ylempänä mainituissa agenttipartisiipin kanssa esiintyneissä rakenteissa. Verbaalisubstantiivi voi olla annetussa lauseessa mikä lauseenjäsen tahansa, esim:

En pidä kirjojen lukemisesta. 'Nie lubię czytania książek.'

Agentti voi esiintyä lauseen leksikallisessa kerroksessa, mutta se ei kuulu samaan syntagmaan kuin verbaalisubstantiivi. Tällaisissa lauseissa agentti esiintyy adverbialina je se on ablatiivissa. Lauseen predikaattina esiintyy 'käydä' verbi, esim:

Talo rakentaminen kävi miehiltä nopeasti.

Tuntuu siltä, että tällaiset lauseet tarvitsevat aina jotakin adverbialista määritettä (esimerkkilauseessamme 'nopeasti'). Suomen syntyperäisten kielenkäyttäjien mukaan tällainen lause ilman sitä voi tuntua epäluontevalta.

? *Talon rakentaminen kävi miehiltä.*

Seuraavat *-i(t)avana*, *-i(t)ävänä* loppuiset muodot puolestaan mahdollistavat patientin esiintymisen subjektin positiossa. Tässä tätä kanavaa nimitän **kvasipassiiviseksi kanavaksi**, vaikka en pyri pohdiskelemaan, miksi olen valinnut tämän nimityksen, jonka perustelemista haluaisin käsittää seuraavassa artikkelissani.

Talo on rakennettavana. 'Dom jest budowany. *Dom jest w trakcie bycia budowanym.'

Lakiehdotus on julkaistavana. 'Propozycja ustawy jest publikowna. *Propozycja ustawy jest w trakcie bycia publikowanym.'

Talo on miesten rakennettavana. 'Dom jest budowany przez mężczyzn.'

Talot ovat miesten rakennettavana. 'Domy są budowane przez mężczyzn.'

Tämä kirja on luettavana minulla. 'Ta książka jest czytana przeze mnie.'

Transiitivisessa merkityksessä ovat mahdollisia myös partisipialisaatiot. Sellaiset modulaatiot ottavat pois lauseelta lauseen muotoa, verbi muuttuu partisipiiksi, esim:

Taloa rakentavat miehet... 'Mężczyźni budujący dom...'

Lakiehdotuksen julkaiseva hallitus... 'Rząd publikujący propozycję ustawy...'

Seuravassa taulukossa nähdään suomen kielessä transiitivisen merkityksen puitteissa erotettavia diatettisiä kanavia.

Semanttiset kategoriat	Agentti	patientti	Transiitfikattoori
Syntaktiset kategoriat			
Subjekti	Nom	Nom <i>Nom</i>	-minen
Predikaatti			Verb. finit. <i>Verbum indefinitum</i> <i>olla -t(t)avissa, olla -t(t)ävissä</i> <i>olla -t(t)avat(i)na,</i> <i>olla -t(t)ävä(i)nä</i> täytyy, pitää, tulee + inf. on + -t(t)ava, -t(t)ävä
Objekti		Akk, akk ¹ , part. <i>akk², part.</i> <i>akk², part.</i>	
Adverbiaali	Gen (<i>Gen. taholta, toimesta</i>)		
Attribuutti	<i>Gen</i> (<i>Gen. + toimesta, taholta</i>) (<i>Gen (adessiivi)</i>) Abl*	Gen	Agenttipartisiippi (-ma, -mä)

(* – ablatiivissa esiintyvä agentin eksponentti on jonkin toisen lauseen jäsen)

Taulukosta näkyy, millaiset diatettiset kanavat suomen kielen transiitivisessä merkityksessä ovat tavattavissa. Semanttiset ja syntaktiset kategoriat määräävät eri kombinaatioita keskenään. Olen kirjoittanut taulukkoon myös morfosyntaktiset kategoriat, jotka ovat pinnallisia representaatioita. Joskus minun oli esitettävä, varsinkin predikaatin tapauksessa, miten annettu muoto muodostuu suomen kielessä, koska minusta sellainen esittäminen helpottaa ongelman ymmärtämistä.

4. Transmitivum

Seuraava tärkeä tyyppi on transmitiivinen merkitys. Yksi partisipantti lähettää toiminnan muulle partisipantille, jota Karlsson nimitää hyötyjäksi, eli olioksi, jonka eduksi tekeminen koituu (Karlsson: 1994, 140). Operaatiota nimitetään transmifikaatioksi. Latinalaisen

perinteen mukaan verbillä on useimmiten transitiivinen merkitys jos kielessä, jossa on eri kaasuksia, verbin rektiona käytetään datiivia, tai kielessä, jossa ei ole morfosyntaktisia kaasuksia, käytetään sopivia prepositioita tai sanajärjestyksiä (Crystal: 1985, 211). Tätä ilmiötä voi kuvata seuraavilla esimerkeillä, esim:

latina:

Servus domino servit.

puola:

Niewolnik służy panu.

Orja – NOM – SING palvelulla – 3SING-PRAES herra – DAT – SING

‘Orja palvelee herraa.’

Suomessa datiivin puutteen vuoksi tuntuu siltä, ettei voida löytää tällaista merkitystä. Sellaisilla verbeillä, joiden olisi mahdollista olla transitiivisia verbejä, ei ole datiivista rektiota, vain partitiivinen, esimerkiksi:

auttaa ketä?, tai palvelulla ketä?

Sen takia tällaiset verbit suomen kielessä signifikoivat transitiivista merkitystä. Enkä voinut löytää sellaista verbiä, jonka rektio vaatisi allatiivia (ilman akkusatiivi- tai partitiivimutoista määritettä), joka on datiivin muodollinen vastine suomen kielessä ja joka noudattaisi ylempänä esittämiäni ehtoja. (Voi kyllä ajatella *hymyillä jollekulle* tyypillisistä verbeistä, mutta ne eivät sovellu Bańcerowskiin diateesiin transmittuvumiin viittaaviin edellytyksiin. Sen voi ymmärtää direktiivisena rektiona).

5. Transmitivum-transitivum

Ylempänä seikkaperäisesti esitettiin transitiivista merkitystä. Huomattiin myös se, että suomen kielessä transitiivinen merkitys itsessään ei ole niin tärkeä. Suomen kielessä voi risteyttää kaksi merkitystä: transitiivisen transmittivisen kanssa, esim:

(i)	<i>Pekka lähettää kirjettä Kaisalle.</i>	‘Piotr wysyła list do Kasi.’
(ii)	<i>Pekka lähettää kirjeen Kaisalle.</i>	‘Piotr wyśle list do Kasi.’
(iii)	<i>Pekka on lähettämässä kirjettä Kaisalle.</i>	‘Piotr jest właśnie w trakcie wysyłania listu do Kasi.’
(iv)	<i>Kirje lähetetään Kaisalle (? Pekan toimesta / taholta)</i>	‘List jest wysyłany do Kasi przez Piotra.’
(v)	<i>Kirje on lähetetty Kaisalle Pekan toimesta / taholta.</i>	‘List został wysłany przez Piotra do Kasi.’
(vi)	<i>Pekan Kaisalle lähettämä kirje...</i>	‘List wysłany przez Piotra do Kasi...’
(vii)	<i>Kaisalle Pekan toimesta / taholta lähetetty kirje...</i>	‘List wysłany przez Piotra do Kasi.’
(viii)	<i>*Kirje on läheteillä.</i>	‘List jest wysyłany.’
(ix)	<i>Kaisalle kirjettä lähettävä Pekka...</i>	‘Piotr wysyłający list do Kasi...’
(x)	<i>Kaisalle kirjeen lähettänyt Pekka...</i>	‘Piotr, który wysłał list do Kasi.’
(xi)	<i>Kirje on lähetettävissä Kaisalle.</i>	‘List może być wysłany Kasi.’
(xii)	<i>?Kirje on lähettämättömissä Kaisalle.</i>	‘Nie można wysłać listu do Kasi.’
(xiii)	<i>?Kirje on lähetettävänä Kaisalle.</i>	‘*List jest w trakcie bycia wysłanym do Kasi.’
(xiv)	<i>Kaisalle kirjeen lähettäminen...</i>	‘Wysłanie listu do Kasi...’

Tässä nähdään, että partisipantti, joka ottaa toiminnan itselleen (eli reseptori) esiintyy allatiivissa. Sitä paitsi suomen kielessä tässä merkityksessä esiintyvät diateettiset kanavat muistuttavat syntaktisesti kanavia, jotka ovat tavattavissa transitiivisessa merkityksessä. Reseptori (eli *-lle* loppuinen sana) voi esiintyä tässä subjektin positiossa vain silloin, kun operaatiota korvataan jollakin muulla verbillä, joka on diateettisesti suplettiivinen, verbin *lähettää* kanssa esim: *saada*

Kaisa saa kirjeen Pekalta. ‘Kasia dostanie list od Piotra.’

Emifikatoori ja samalla agentti (Pekka) esiintyy ablatiivissa.

6. Mutativum

Mutatiivisessa merkityksessä, jossa yksi partisipantti (eli mutatori) muuttuu toiseksi partisipantiksi (eli resultatoriksi), löydetään suomen kielessä seuraavat diateettiset lauseparadigmat:

(i)	<i>Pekka on valmistunut lääkäriksi.</i>	‘Piotr wykształcił się na lekarza.’
(ii)	<i>Pekasta tuli lääkäri.</i>	‘Z Piotra stał się lekarz.’
(iii)	<i>Pekan lääkäriksi valmistuminen.</i>	‘* Wykształcenie się Piotra na lekarza.’
(iv)	<i>Lääkäriksi valmistuva Pekka...</i>	‘Piotr kształcący się na lekarza.’
(v)	<i>Lääkäriksi valmistunut Pekka...</i>	‘Piotr, który wykształcił się na lekarza.’

Kun muuttuva partisipanti (mutatori) on subjektina toinen partisipanti (resultatori) esiintyy translatiivissa. Jos resultatori on subjektin positiossa, silloin mutatori tapahtuman lähteenä esiintyy elatiivissa.

7. Mutativum-transitivum

Tässä merkityksessä partisipanti, joka on agentti, on vielä muuttumisen prosessin aiheuttaja. Tässä merkityksessä esiintyvät kanavat muistuttavat transitiiivista merkitystä:

(i)	<i>Kristus muutti veden viiniksi.</i>	'Chrystus zmienił wodę w wino.'
(ii)	<i>Vesi muutettiin viiniksi.</i>	'Wodę zamieniono w wino.'
(iii)	<i>Viiniksi tullut vesi...</i>	'Woda powstała z wina.'
(iv)	<i>Kristuksen viiniksi muuttama vesi...</i>	'Woda zamieniona w wino przez Chrystusa...'
(v)	<i>Kristuksen vedestä muuttama viini...</i>	'Wino zamienione z wody przez Chrystusa...'
(vi)	<i>Viinin muuttaminen vedestä...</i>	'Zamiana wina z wody.'

8. Kausativum

Tässä merkityksessä partisipanti, joka aiheuttaa toiminnan eli kausatifikatori, ja se partisipanti, jota pannaan toimintaan, eli konsekutori ovat samassa syntaktisessa relaatiassa kun agentti ja patientti, esim:

(i)	<i>Pekka juottaa hevosta.</i>	'Piotr poi konia.'
(ii)	<i>Hevosta juotetaan.</i>	'Poi się konia. Koń jest pojony.'
(iii)	<i>Hevosen juottaminen...</i>	'Pojenie konia.'
(iv)	<i>Pekan juottama hevonen...</i>	'Koń napojony przez Piotra.'

9. Kausativum-transitivum

Tämä merkitys johtuu taas kausatiivisen ja transitiiivisen merkityksen risteyttämisestä. Konsekutori on adessiivissa. Tämä merkitys käyttäytyy niin kuin transitiivinen merkitys ja samat kanavat ovat tavattavissa tässä. Konsekutori esiintyy adessiivissa, patientti aktiivissa kanavassa partitiivissa, esim:

(i)	<i>Opettaja opiskeluttaa opiskelijoilla kielioppia.</i>	'Nauczyciel każe uczyć się uczniom gramatyki.'
(ii)	<i>Opettajan opiskelijoilla opiskeluttama kielioppi...</i>	'Gramatyka, którą kazał uczyć się uczniom nauczyciel...'
(iii)	<i>Opiskelijoilla opiskelutetaan kielioppia.</i>	'Uczniom każe się uczyć gramatyki...'
(iv)	<i>Kieliopin opiskeluttaminen opiskelijoilla...</i>	'Kazanie uczenia się uczniom gramatyki.'

10. Suomen diateesin sääntöjen kuvaamisen koe.

Diateesin kieliopin viimeisen tavoitteen täytyisi olla eräiden sääntöjen määrääminen (taivutuksen sääntöjä), jotka pätsisivät annetussa kielessä. Esimerkiksi suomessa todellisia olisivat seuraavat säännöt:

Jos lause tarkoittaa transitiiivista merkitystä:

a) Jos se on aktiivisessa kanavassa:

- i) Agentti esiintyy subjektin positiossa ja on nominatiivissa kuten pinnallisessa sijassa, tai pakkoa ilmaisevissa rakenteissa se esiintyy genetiivissä.
- ii) Patientti on objektin positiossa ja on tai akusatiivissa tai partitiivissa. Vastaavien sijojen valitseminen riippuu enimmäkseen lauseen aspektista. Pakkoa ilmaisevissa rakenteissa se esiintyy nominatiivimmutoisessa akkusatiivissa tai partitiivissa.
- iii) Operaatio esiintyy verbumina aktivumina lauseessa tai pakkoa ilmaisevissa rakenteissa *täytyy, pitää, tulee* apuverbien kanssa + infiniitivi, tai *on + -(t)tava, -(t)tävä* loppuisten partitiippien kanssa.

b) Jos on personattomassa kanavassa:

- i) Patientti esiintyy objektin positiossa, sen sijat ovat päätteetön akkusatiivi (kun aktiivisessa kanavassa oli *-n* päätteellinen akusatiivi), partitiivi ja persoonapronominien tapauksessa se on *-t* loppuinen akusatiivi.
- ii) Agentti ei milloinkaan esiinny subjektin positiossa, se voi esiintyä lauseen leksikaalisessa kerroksessa vain, kun se johdetaan *taholta* tai *toimesta* postpositioiden avulla.
- iii) operaatio esiintyy verbumina indefinitumina eli *-t(t)-V-Vn* johtimien tai *on + -(t)u(y)* perifrastisten muotojen avulla.

c) Jos on aktiivis-transitifikaattorisessa kanavassa (siltoin ei ole lauseenmuotoa)

- i) Patientti on attribuutti ja se on genetiivissä
- ii) agentti ei voi esiintyä samassa syntagmassa (lauseessa voi kyllä esiintyä lauseen adverbiaalina, ablatiivissa. Predikaattina on sitten 'käydä' verbi. Tällainen lause tarvitsee kuitenkin jonkilaista määritettä, joka täyttää lauseen sisältöä)
- iii) operaatiota voi erityisissä tapauksissa nimittää desentiaalisen fraasin subjektiksi, se esiintyy *-minen* loppuisessa eli verbaalisubstantiivin muodossa.

d) Jos on modaallisessa kanavassa:

- i) patientti esiintyy subjektin positiossa, nominatiivissa.

- ii) Agentti sellaisissa rakenteissa voi esiintyä leksikallisessa kerroksessa *toimesta* ja *taholta* postpositioiden avulla, sitä patisi sen läsnäoloa signalisoi *-(t)ta-*, *-(t)tä-* johdin verbin morfologiassa.
- iii) operaatio esiintyy *on* + *-(t)avissa*, *-(t)ävissä* muotoisessa perifraasissa.

e) Jos on kvasipassiivisessa kanavassa.

- i) patientti esiintyy lauseen subjektina nominatiivissa.
- ii) agentti voi esiintyä genetiivissä, adessiivissa, tai sen läsnäoloa voi signalisoida omistuliite *-(t)ava(i)na*, *-(t)ävä(i)nä* partitiivin lopussa.
- iii) operaatio on predikaatti ja se on *olla* + *-(t)ava(i)na*, *-(t)ävä(i)nä* perifrastinen muoto.

Ylempänä olevat säännöt ovat aina todellisia, ne ovat suomen kielen tautologioita. Jääneissä kanavissa nämä diateettiset säännöt olisivat samanlaisia. Siksi en kuvaa niitä tässä lyhyessä luonnoksessani.

11. Loppupäätelmiä.

Kirjoituksessani käytän koetermejä, jotka ovat tuntemattomia suomen kielen kieliopille. Luulen, että ne ovat tarpeellisia tässä artikkelissa esitettyjen ongelmien kuvaamisessa. Olen tietysti taipuvainen korvaamaan niitä muilla paremmilla termeillä, jos sellaiset tulevat jonkun mieleen.

Diateesi mahdollistaa meille eri tapahtumien eri kielellisen ilmaisemisen. On yleinen ilmiö se, että diateettisten muutoksien kanssa saamme jotakin plus-merkitystä, mutta diateesin puhtaassa teoriassa se ei kiinnosta meitä. Tässä tärkeimpiä ovat syntaktiset ja semanttiset kategoriat ja niiden kombinaatiota kuvaavat pinnalliset sijat (esim: nominatiivi, datiivi, jne...) Bańczerowskin teoria mahdollistaa diateettisten ilmiöiden enemmistön kuvaamisen, se viittaa myös suomen kieleen. Ensinnäkin tärkeintä on eri merkitysten erottaminen (eli: transitiivinen, transmittiivinen, mutatiivinen, kausatiivinen, ja niiden kombinaatiot). Sitten näemme miten semanttiset kategoriat kuten agentti, patientti, operatioita, emifikatori, reseptori esiintyvät lauseissa. Kanavan nimi riippuu semanttisten kategorioiden asettamisesta lauseessa. Sitten tarkastellaan, millaiset sijat edustavat semanttisten ja syntaktisten kategorioiden kombinaatiota. Olen huomannut, että suomen kielessä tärkein on aktiivin ja persoonattoman välinen oppositio, jolla on vastineita monissa suomenkielisissä diateettisissa kanavissa.

Kirjallisuusluettelo

- Bańczerowski, Jerzy. 1993. Some theoretical aspects of diathesis In: Darski, Józef – Vetulani, Zygmunt. 1993 Bańczerowski, Jerzy. 1999. Diversity of Flection. In: Kłauńska, Maria – Wiesinger Peter. (toim.) 1999. 483-504 Bańczerowski, Jerzy 1999. Towards a grammar of flection. *Investigationes Linguisticae*. Poznań: Editorial board.
- Comrie, Bernard. 1976. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1977. In: Defense of Spontaneous Demotion: The Impersonal Passive. – *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations*. Toim. Peter Cole ja Jerold M. Saddock. New York: Academic Press.

- Crystal, David. 1985. *A dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Darski, Józef – Vetulani, Zygmunt. (toim.) 1993. *Sprache – Kommunikation – Informatik Akten des 26. Linguistischen Kolloquiums*. Tübingen: Max Niemer Verlag.
- Holmberg, Anders. 1993. *Case and Other Functional Categories in Finnish Syntax*. Berlin, etc.: Mouton de Gruyter.
- Ikola, Osmo. 1964. *Lauseopin kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Terho. 1974. Ergatiivisuutta suomessa. *Virtittäjä* 1974, 379-398; *Virtittäjä* 1975. 31- 65.
- Itkonen, Terho. 1979. Subject and object marking in Finnish. In: *Ergativity: towards a theory of grammatical relations* 1979, 79-102. Helsinki: Suomen Kielen laitos.
- Karlsson, Fred. 1994. *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Karlsson, Fred. 1983. *Suomen kielen ääne- ja tuotorakenne*. Porvoo, etc.: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Kholodovič, A.A. 1974. *Типология пассивных конструкций. Диатезы и залогов*. Pietari: Наука
- Kholodovič, A.A. 1977. *Проблемы лингвистической типологии и структуры языка*. Pietari: Наука.
- Kłauńska, Maria – Wiesinger Peter. (toim.) 1999. *Vielfalt der Sprachen*. Wien: Edition Praesens.
- Lyons, John. 1971. *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Polanski, Kazimierz. 1995. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław, etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Shore, Susanna. 1986. *Onko suomessa passivia*. Jyväskylä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Trask, R. L. 1989. Ergativity and Accusativity in Basque. In: Trask, R. L. 1989 1-12
- Trask, R. L. 1989. *Why the Basque Transitive Verb Is Not Passive*. Cognitive Science Research Papers CSRP 137, Brighton: University of Sussex.

Streszczenie

Analizie poddano fragment kategorii diatezy w języku fińskim. Zanim autor przeszedł do szczegółowego opisu materiału językowego, zostały przedstawione pewne założenia teoretyczne, bez których trudno byłoby nadać badaniom nad diatezą odpowiednią perspektywę poznawczą. Założenia te zostały sformułowane w postaci postulatów diatezy. Jednym z centralnych pojęć ogólnej teorii diatezy jest pojęcie **znaczenia diatetycznego**. Diateza jest traktowana jako własność zdań i fraz desentencjalnych desygnujących zdarzenia i sygnifikujących pewne kategorie zdarzeń. Każde zdanie jest realizacją formy diatetycznej, która to forma reprezentuje wszystkie zdania tego samego typu diatetycznego specyfikując ich znaczenie i kanał. Sygnifikacja diatetyczna wyznacza również pewien podział zdarzeń. Kanał diatetyczny jako syntaktyczna organizacja subsentencjalnych kategorii diatetycznych wyznacza tak stronę czasownika jak i przypadek rzeczownika. Ważnymi operacjami rozważanymi w teorii diatezy jest operacja przyporządkowania struktury diatetycznej zdaniom oraz operacja odwrotna czyli przyporządkowanie strukturalom diatetycznym odpowiednich zdań.

Rozróżniamy, między innymi, takie kategorie znaczeń jak: tranzytywne, transmitywne, kauzatywne, mutatywne i ich kombinacje. Znaczenia diatetyczne są tworami złożonymi. Tak na przykład w skład znaczenia tranzytywnego wchodzi takie podkategorie jak: agens, patiens i tranzytyfikator, czyli operacja łącząca dwóch uczestników zdarzenia posiadającego własność tranzytywności. Podkategorie te są oczywiście kategoriami semantycznymi. W rozważanych tu pozostałych znaczeniach diatetycznych występują jeszcze następujące podkategorie: transmittor, receptor, transmityfikator, kauzator, konsektor, kauzatyfikator, mutator, rezultator, mutatyfikator, itp...

W konstrukcji teorii diatezy muszą być absolutnie uwzględnione oprócz kategorii semantycznych również kategorie syntaktyczne, takie jak: podmiot, orzeczenie, dopełnienie bliższe, dalsze, przydawka, okolicznik. Współdziałanie powyższych dwóch rodzajów kategorii kodowane jest z kolei w postaci kategorii morfosyntaktycznych, które w konsekwencji jawią się rzeczywistymi powierzchniowymi realizacjami odpowiednich kategorii semantycznych i syntaktycznych. Zbiór kategorii morfosyntaktycznych jest specyficzny dla danego języka i każdy język posiada swoisty sposób organizacji powierzchniowej danej struktury diatetycznej. Wśród kategorii morfosyntaktycznych można wyróżnić między innymi następujące: mianownik, biernik, celownik, allativus, verbum finitum, verbum indefinitum (w języku fińskim forma czasownika nieokreślona przede wszystkim ze względu na osobę), itd...

Jak już wspomniano reprezentacja powierzchniowa jest ściśle związana z wyborem określonego kanału diatetycznego, który ze swej strony odzwierciedla taką a nie inną organizację opisywanego zdania. Znaczenie diatetyczne, więc ulega tak zwanej **kanalizacji**, tzn. jest ono zorganizowane w ściśle określony sposób wynikający ze współdziałania kategorii semantycznych, syntaktycznych i morfosyntaktycznych. Ilość kanałów, ich struktura oraz możliwość i częstotliwość ich zachodzenia są własnością specyficzną językową.

Następnie poddajemy analizie zdaniowy paradygmat wyznaczony przez znaczenie tranzytywne w języku fińskim. Już na samym początku okazuje się, iż w języku fińskim to, co zwykle nazywane jest przez gramatyków jako *passiivi*, nie jest nim w rzeczywistości, ponieważ patiens zdania, w którym występuje ta forma, tylko pozornie pozostaje w mianowniku faktycznie jednak w bierniku homofonicznym z mianownikiem. Homofonia ta sugeruje zatem, że patiens jest podmiotem. Natomiast w zdaniach o treści przeczącej lub też niedokonanych patiens wyraźnie spełnia funkcję dopełnienia bliższego pozostając w przypadku partitivu. Jednoznaczna jest sytuacja w przypadku zaimków osobowych oraz zaimka pytajnego *kuka* 'kto', które posiadają osobny akuzatiwus niehomofoniczny z genetiwusem, którego cechą jest *-t*. Umiejscowienie zaimka osobowego w pozycji nominalnego składnika zdania, w którym predykatem jest czasownik w formie

indefinitywnej, jest 'testem na akuzatywność' tegoż składnika. Agens w tego typu zdaniach na ogół nie jest zleksykalizowany choć jego obecność sygnalizowana jest poprzez morfem *-(t)a-*, *-(t)ä-*, *-(t)u-*, *-(t)y* indefinitywnej formy czasownika, która jak już wyżej wspomniano nie sygnifikuje osoby lub też, co zdarza się rzadziej i jest cechą języka urzędowego, pojawia się w połączeniu z poimkami *toimesta* lub *taholta*, które są wykładnikami agensa, przy czym należy jasno stwierdzić, że syntaktycznie syntagma ta funkcjonuje jako okolicznik.

Wśród kanałów znaczenia tranzytywnego możemy odnaleźć jednak struktury, które w jakiś sposób przypominają stronę bierną podobną do występującej w znanych nam językach. Są one reprezentowane w języku fińskim przez diatetyczny kanał, który proponuję nazwać kanałem **pasywno-modalnym**. Patiens występuje tutaj w pozycji podmiotu, co niezaprzeczalnie objawia się poprzez fakt kongruencji orzeczenia i podmiotu ze względu na liczbę, mówiąc dokładniej, copuli 'olla' natomiast drugi składnik orzeczenia tzw. pierwszy imiesłów bierny pozostaje bez względu na liczbę podmiotu w liczbie mnogiej *incessivusa*: *on / ei ole / ovat / eivät ole korvattavissa*. W przeczeniu patiens jako podmiot nie przyjmuje końcówki partitivu. Agens choć rzadko może także pojawić się w zdaniu wprowadzony za pomocą wyżej wspomnianych poimków. Transformacja zdania aktywnego na zdanie pasywno-modalne przynosi jednocześnie zmianę znaczenia, którego nie posiadało zdanie w kanale aktywnym, a mianowicie znaczenie modalne habilitywności (które dla struktur diatetycznych jest irrelewantne).

Znaczenia takiego nie wnosi transformacja na kanał zwany przeze mnie kanałem **kwasi-pasymym**. Patiens jest tu w pozycji podmiotu, orzeczenie zaś jest w kongruencji z podmiotem (zarówno copula *olla* jak i *essivus* pierwszego imiesłowu biernego, np. *on / ei ole / ovat / eivät ole korvattavana / korvattavina*). Agens może pojawić się w pozycji okolicznika w *genetivusie*, niekiedy *adessivusie*, lub też może być sygnalizowany poprzez końcówkę dzierżawczą przy *essivusie* pierwszego imiesłowu biernego. Kanał ten, choć w dużo większej mierze odpowiada stronie bierniej w języku polskim czy angielskim niż to co nazywa się w fińskim „passivum”, to jednak nie jest często używany.

Wewnątrz znaczenia tranzytywnego możliwe jest też umieszczenie operacji w pozycji podmiotu. Tranzytyfikator ulega nominalizacji pojawiając się w postaci rzeczownika odsłownego zakończonego na *-minen*, patiens jest przydawką dla tegoż rzeczownika i występuje w *genetivusie*. Agens może pojawić się w *ablativusie* tylko jako okolicznik innego zdania (zdania matrycowego, w którym zatopione jest zdanie na powierzchni reprezentowane przez desentencjalną frazę), w którym w funkcji orzeczenia występuje czasownik *käydä*. Poza tym należy wspomnieć, iż zdanie takie wymaga dopełnienia w postaci *adverbium* wyrażającego sposób, w jaki odbywa się czynność oznaczana przez rzeczownik odsłowny.

Inne znaczenia diatetyczne omówiono tylko skrótowo, ponieważ objętość niniejszego artykułu nie pozwala na bardziej obszerną analizę. Podajemy jedynie przykładowy paradygmat zdaniowy dla każdego rozważanego znaczenia, oraz krótką analizę występujących w nim kategorii semantycznych, syntaktycznych i morfosyntaktycznych. Nawet tak krótka analiza owych znaczeń pozwala na spostrzeżenie, iż w języku fińskim opozycja diatetyczna **aktivum / impersonalis** ma swoje analogony w większości paradygmatów danego znaczenia diatetycznego. Artykuł kończy się próbą wstępnego sformułowania praw diatezy dla fińskiego transitivum.